

ТЕОРИЯ ЗА РОДИТЕЛСКИЯ СТИЛ В ПСИХОЛОГИЯ НА РАЗВИТИЕТО

Зорница Тоткова¹

Статията е теоретичен анализ на подхода към родителството в психология на развитието. Проследено е развитието и въвеждането на теорията за „родителски стил“ на Диана Баумринд. Представен е моделът за родителство, който Баумринд създава, състоящ се от три основни родителски стила. Разгледано е извеждането на двете основни дименсии на родителството от Маккоби и Мартин и диференцирането на четвърти родителски стил като допълнение на основните три стила. Отделено е внимание на модела, представен от Дарлинг и Стайнберг, според който от изключителна важност е определянето на ясна разлика между родителски стил и родителски практики. В заключение са изброени утвърдени и често прилагани подходи към родителството в съвременното общество.

Ключови думи: *родителство, родителски стил, родителски практики*

Определение за родителски стил

Въпросът за влиянието, което родителите оказват върху децата си в процеса на тяхното отглеждане, е един от най-значимите за психологията на развитието. Родителският стил има директна връзка с успешното социализиране и пълноценното функциониране на детето. Стилът включва взаимодействията родител – дете, съвместните дейности родител – дете и степента на намеса от страна на родителите в живота на детето. Описването на стила включва сложни методи за наблюдение и анализ. В продължение на десетилетия, изследванията обхващат или целите, които един възрастен формира като родител, или методите, които използва за постигането на поставените цели, но двата компонента не са изследвани заедно. Моделът за родителство²

¹ Зорница Тоткова – редовен докторант в секция „Психология на личността и методология на психологичното изследване“ в ИИНЧ-БАН

Адрес за контакти: z.totkova@abv.bg

² Родителството обхваща целия процес в отглеждането на детето, насърчаването и подпомагането на неговото физическо, емоционално, социално и интелектуално развитие.

на Диана Баумринд синтезира тези два елемента в създаването на типология, която ефективно описва параметрите на възможни взаимодействия между родител и дете (Baumrind, 1966). Моделът е изграден на основата на поведението на родителя и способите, които той развива, за да успее да овладее средата и да постигне целите, които си е поставил. През 60-те години на миналия век, Баумринд провежда изследване, в което включва над 100 деца в предучилищна възраст и техните родители. Тя ги наблюдава в естествена среда, без да се намесва във взаимоотношенията им, след което провежда и интервю с родителите. Резултатите са първоначалната база за извеждането на четири основни характеристики, които описват родителското поведение:

- *Дисциплинарни стратегии*
- *Топлота и обгрижване*
- *Комуникативни умения*
- *Очаквания за зрялост и контрол*

Въз основа на тези характеристики са разграничени три стила на родителство: *Авторитарен*, *Авторитетен* и *Позволяващ*. Основните елементи на тези стилове са степента на контрол от страна на родителя, очакванията на родителя за зрялост на детето, емоционалната близост и общуването между родителя и детето (Baumrind, 1967). Категорията *родителски стил* е психологически конструкт, обясняващ типичните стратегии, които родителите прилагат в отглеждането на детето (Baumrind, 1971). Повечето стилове са смесени и се модифицират в хода на порастване и развитие на детето. Този емпиричен модел позволява сравнението на ефектите от различните стилове: установено е например, че родителски стил, определен като авторитетен, допринася за по-успешната социализация на детето (Baumrind, 1971).

Родителският стил се влияе основно от темперамента както на родителите, така и на детето. Оформя се главно от възприетия родителски стил на родителите, начина, по който те самите са били отгледани, тяхната културна и социална среда (Santrock, 2007). Въпреки това, връзката е двупосочна – децата сами допринасят за своето развитие, чрез относителното си влияние върху родителите (Darling & Steinberg, 1993).

Развитие на теорията за родителския стил

Основните дименсии на родителско поведение, които са били във фокуса на изследователски интерес, са: *приемане – отхвърляне; емоционална близост – емоционална незаинтересованост; доминиране – подчинение; либералност – самовластност; отговорност – безотговорност; контрол – липса на контрол и ограничаване – позволяване* (Symonds, 1939; Baldwin, 1948; Scheafer, 1959; Becker, 1964). След създаването на теорията за родителските стилове са изведени двете основни измерения: *родителска възискателност* и *родителска отзивчивост* (Maccoby & Martin, 1983). *Родителската възискателност* включва нуждата на родителя от налагането на контрол и моделиране на поведението на детето, степента на намеса в действията му и поставянето на изисквания. *Родителската отзивчивост,*

Фиг. 1. 4-катогиорален модел на родителския стил (Maccoby & Martin, 1983)

от своя страна, обхваща степента на обгрижване на детето, топлината, която то получава, способността на родителите да са съпричастни, приемащи и ценящи индивидуалните нужди, желания, разбирания и чувства на детето. Така се обособяват четири различни родителски стила. *Авторитарният* стил се описва с висока възискателност и ниска отзивчивост. *Авторитетният*

Фиг. 2. 4-катогиорален модел на родителски стил (Baumrind, 1991)

стил се характеризира с висока възискателност и висока отзивчивост. *Разрешаващият стил* се разделя на два вида, отстъпчив и negliжиращ. *Отстъпващият стил* се характеризира с ниска възискателност и висока отзивчивост, а *negлижиращият стил* – с ниска възискателност и ниска отзивчивост.

Баумринд приема модела на Маккоби и Мартин и определя *възискателността* като правото на родителите да поставят изисквания за зрялост към децата и налагането на дисциплинарни практики, същевременно допускателни компромиси, когато детето не желае да се подчинява. *Отзивчивостта* се отнася до действията на подкрепа в изграждането на идентичността, себегулирането и себеутвърждаването, със зачитане, подкрепа и приемане на нуждите на детето (Baumrind, 1989). В тази модификация, която днес е най-масово прилагана, родителските стилове са: *Авторитарен* (висока възискателност и ниска отзивчивост); *Авторитетен* (висока възискателност и висока отзивчивост); *Разрешаващ* (ниска възискателност и висока отзивчивост) и *Negliжиращ* (ниска възискателност и ниска отзивчивост) (Baumrind, 1991).

Родителски практики и Родителски стилове

Според друг изследователски фокус, процесът на влияние на родителския стил върху развитието на детето е свързан с три аспекта на родителството: целите, които улесняват социализирането на детето, родителските практики, които родителите използват, за да го подкрепят и родителските стилове, като емоционален климат, при който се осъществява и настъпва социализацията. Родителството се разглежда като съставено от два основни компонента: *родителски стил* и *родителски практики*. Родителският стил представлява „плеяда от атитюди спрямо детето, които му се предоставят и в съвкупност създават емоционалния климат, в който се проявява родителското поведение“, (Darling & Steinberg, 1993: 493). Освен родителския стил, се отчита и силното значение на целите, които формират родителските практики. Самият процес на динамика в модела е представен на фиг. 3.

Родителските цели влияят на родителския стил (1) и на родителските практики (2). Родителските практики оказват директно въздействие върху резултатите от социализацията на детето (3). Родителският стил влияе върху развитието на детето, главно чрез моделиращо въздействие върху взаимодействието между родителските практики и резултата от развитието (4) и чрез влиянието си върху отвореността на детето за социализация (5). Тази отвореност на детето спомага въздействието на родителските практики при получаването на резултати от социализацията (6).

В тази перспектива *родителските практики* са конкретните цели в опит на родителя да социализира детето или юношата по желан начин. Това са например преглед на домашната работа на ученика, обаждане по телефона след училище с цел проверка или определянето на вечерен час. Практиките са зависими от родителския стил: един родител може да провери домашното на детето си и да даде полезни съвети, да предложи помощ, докато друг може да бъде груб, арогантен и недоволен (Bornstein, 2002). Практиките имат различни изражения при различните стилове – от значение са не само действията на родителите, но и емоционалният контекст, в който те се прилагат.

Фиг. 3. Динамика на модела на родителство (Darling & Steinberg, 1993)

В съвременното общество някои от най-широко приетите родителски практики са:

- *Положително родителство* – родителят напътства и насочва детето, като подкрепя напълно в действията му;
- *Безусловно родителство* – родителят безусловно насърчава детето, като не подлагат на съмнение нищо;
- *Духовно родителство* – родителят уважава индивидуалността на детето, предоставя му пространство за развитие;
- *Нарцистично родителство* – родителят използва детето, за да удовлетвори собствените си нужди;
- *Отровно родителство* – родителят изцяло потиска самостоятелността и пренебрегва нуждите на детето;
- *Емоционална тренировка* – родителят е любящ и обгрижващ, насърчава детето да разкрива емоциите си.

През последните 50 години се правят редица изследвания за стила на родителите и определянето му – от това как самите родители са бил отгледани, какво смятат за добро родителство, темперамента на детето, средата на семейството и дали родителите се интересуват по-скоро от своите собствени нужди или от тези на детето. Това води до обособяване на течения – различни автори създават модели, които имат самостоятелни възгледи и принципи, различаващи се от основните 4 стила на Баумринд. Могат да бъдат изброени следните съвременни модели на родителско поведение:

- *Християнско родителство* – популярно е основно в САЩ, като основните принципи, на които се базира в отглеждането на дете, са споменатите в Библията – част от родителите следват стриктно написаното в Библията методи, докато други взаимстват практики от различни източници.
- *Култивирано възпитание* – това родителство е доминирано от стремежа на родителите да развият всячески талантите на детето си, записвайки го на многобройни и различни допълнителни извънкласни занимания.
- *Възпитаващо родителство* – семеен модел, при който се очаква детето да изследва заобикалящата го среда с протекцията на своите родители. Смята се, че детето най-добре знае от какво има нужда и затова му се дава свободата да търси и изследва само. Родителят е отговорен

за физическата безопасност на детето, напътства го и го успокоява, когато има нужда. Според този модел ако детето знае, че неговите нужди ще бъдат посрещнати винаги, има увереността да се изправя пред предизвикателствата.

- *Свърхродителство* – модел, при който родителят се старее да контролира всеки един аспект от живота на детето, най-често в опит да разреши всички негови проблеми. В разговорния език „родител хеликоптер“ (helicopter parent), е термин за родител, който се стреми да премахне всички препятствия от пътя на детето.
- *Родителство за всеки* – етичният поглед върху родителството – целите, условията и средствата в отглеждането и развиване на духа и интелекта чрез общуване, сътрудничество и съвместно творчество.
- *Наказващо родителство* – модел, който прилага наказания, заплахи и санкции. Детето израства неуверено, без самочувствие и възможност за изява. Връзката родител-дете почти не съществува.
- *Бавно родителство* – насърчава родителите да планират колкото се може по-малко дейностите на децата си и да ги оставят да изживеят детството си пълноценно, изследвайки самостоятелно света.
- *Строго родителство* – модел, който се придържа към строгата дисциплина в отглеждането на детето, която главно се прилага от бащата в семейството. Смята се, че децата учат най-добре чрез стимулите награда и наказание.
- *Сериозно приемане на детето* – модел, според който е напълно възможно, дори е препоръчително отглеждането и образоването на детето да не включва нищо, което е против неговата воля.

Обсъждане

Проведените проучвания през последните 50 години, базирани на концепцията на Баумринд за родителските стилове, водят до заключението, че родителите въздействат върху социализацията на децата си по три различни начина:

1. *Чрез директен тренинг*, осигуряващ информация или подкрепление за желано родителско поведение (насърчаване при игри с връстници например);

2. *Чрез модели, убеждения и действия* – такива родители са топли и грижовни и вербално стимулират децата си да бъдат активни и дейни;

3. *Чрез управление на други фактори от живота на детето, които влияят върху развитието му* (записване в извънкласни занимания, организиране на различни занимания, партита и други).

Основен извод е, че от най-съществено значение за развитието на детето са първостепенните родителски дейности. Те включват формирането на навици, съобразени с възрастовите особености: на двегодишна възраст например – самостоятелно обличане и хранене; в предучилищна възраст детето получава помощ от родителите си при регулиране на емоциите си и при изграждане на социални навици; в начална училищна възраст родителите се отнасят към детето си като към човек, който упражнява вид

социално оценена дейност; в юношеска възраст родителите насърчават детето към независимост, идентификация и към взимане на важни решения в подготовката му за навлизане в самостоятелния живот. От своя страна, детското развитие също оказва определено влияние върху поведението на родителите, особено с нарастване на възрастта.

През последния четвърт век литературата, занимаваща се с родителските стилове и тяхното въздействие върху развитието на детето, показва голяма последователност в своите теоретични обосновки. На лице е голямо изобилие от информация, относно влиянието на родителските стилове през ранното детство и юношеството. Последната редакция на типологията на Баумринд се използва като основа за оценяването на специфични развитийни въпроси. Според изследването на Ишак и колеги най-често прилаганите стилове от родителите са авторитетен и авторитарен родителски стил. Авторитетният стил се свързва с високи нива на академични постижения у децата и е силен модератор в академичното себевъзприемане (Ishak, Z., Low, S. & Lao, P., 2012). В друго изследване е доказано, че деца на авторитетни и разрешаващи родители, показват по-високи резултати по отношение на социалната компетентност и способността за разрешаване на проблеми от деца на авторитарни и negliжиращи родители (Kazemi, A., Ardabili, H. & Solokian, S., 2010). Според друго изследване, високи нива на психологически контрол от страна на майката, комбинирани с високи нива на привързаност, води до увеличаване в нивата на интернализирано и екстернализирано проблемно поведение сред децата. Поведенческият контрол, упражняван от майката, намалява детското екстернализирано проблемно поведение, но само, когато е комбинирано с ниски нива на психологически контрол (Aunola & Nurmi, 2005).

Интересът към родителството и темата за отглеждането на детето датира от векове, но въпреки това, едва през 60-те години на миналия век е създаден валиден модел, който да може да измери влиянието, което родителят оказва върху развитието на детето и както и да обособи различните видове родителство. В заключение е важно да се отбележи, че взаимодействието родител – дете не е статичен процес. Това е процес, който е динамичен в своята природа, двустранен и двупосочен.

Abstract

Article outlines the approaches to parenting in the psychology of development. The author traces the development and the introduction of the theory of "parenting style" by Diana Baumrind. Baumrind's parenting model consists of three basic parenting styles. Further is discussed the creation of two major dimensions of parenting by Maccoby and Martin and the differentiation of a fourth main parenting style in addition of the three main styles. Special accent is the model presented by Darling and Steinberg, whereby it is crucial defining a clear difference between parenting styles and parenting practices. In conclusion are summarized the most popular and commonly used parenting styles and parenting practices in contemporary society.

Key word: parenting, parenting styles, parenting practices

ЛИТЕРАТУРА

- Baldwin, A.L. (1948). Socialization and the parent-child relationship. *Child development* 19, 127-136.
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative control and child behavior. *Child development* 37, 887-907.
- Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic psychology monographs*, 75; 43-88.
- Baumrind, D. (1971). Harmonious parents and their preschool children. *Developmental psychology* 4; 92-102.
- Baumrind, D. (1989). Rearing competent children. *Child development today and tomorrow*, San Francisco, Jossey Bas, 349-378.
- Baumrind, D., (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence* 11, 56-59
- Becker, W.C. (1964). "Consequences of different kinds of parental discipline". *Review of child development research*, 169-208.
- Bornstein, M. (2002). Handbook of Parenting: Children and parenting, Routledge.
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin* 113(3), 487-496.
- Ishak, Z., Low, S. & Lao, P. (2012). Parenting Style as a Moderator for Students' Academic Achievement. *Journal of Science Education and Technology* 21, 487-493.
- Kazemi, A., Ardabili, H. & Solokian, S. (2010). The Association Between Social Competence in Adolescents and Mothers' Parenting Style: A Cross Sectional Study on Iranian Girls. *Child and Adolescent Social Work Journal* 27,395-403.
- Maccoby, E. & Martin, J. (1983). Socialization in the Context of the Family: Parent-Child Interaction. In *Socialization, Personality and Social Development*. Handbook of Child Psychology 4; E. Mavis Hetherington, New York: Wiley.
- Santrock, J.W. (2007). A topical approach to life-span development. McGraw-Hill, London.
- Schaefer, Earl S., (1959). A Circumplex model of Maternal Behavior. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 59, 226-35.
- Symonds, P.M. (1939). The psychology of parent-child relationships. *Psychoanalytic Quarterly* 10, 486-489.

Зорница Тоткова е редовен докторант в секция „Психология на личността и методология на психологичното изследване” в Департамента по Психология към Института за изследване на населението и човека, Българска Академия на Науките. Научните и интереси, са свързани с история на психологията, психология на личността и психология на развитието. В момента, авторката работи върху дисертационен труд, който обхваща темите за родителския стил и привързаността.

Zornitsa Totkova is a PhD student in Personality Psychology and Methodology of Psychological Measurement at the Department of Psychology of the Institute for Population and Human Studies at the Bulgarian Academy of Sciences. Main interests are focused on the history of psychology, personality psychology, and developmental psychology. Currently the author is working on her dissertation thesis, which involves topics of Parenting styles and Attachment.